

BEVARANDEPLAN FÖR **KYRKO**GÅRDAR I **FORSHAGA-MUNKFORS FÖRSAMLING**

Bevarandeplan för kyrkogårdar i Forshaga-Munkfors församling, 2016.
Inventering, text och foto där annat inte anges: Carina Libeck/ Forshaga-
Munkfors församling
Historiskt kartmaterial från Lantmäteriet.
Historiska fotografier från Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöbild samt Värmlands
Museums digitala bildarkiv.

Omslagsbild: Övre Ulleruds kyrkogård.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	5
FORSHAGA-MUNKFORS FÖRSAMLING	6
GÄLLANDE LAGSTIFTNING	7
KYRKOGÅRDAR OCH GRAVVÅRDAR – EN HISTORISK ÖVERSIKT	8
GRAVVÅRDSUTVECKLING I FORSHAGA-MUNKFORS FÖRSAMLING	10
KULTURHISTORISKT VÄRDE	12
URVAL AV GRAVVÅRDAR	13
ÅTERANVÄNDNING AV VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR	14
RANSÄTERS KYRKOGÅRD, ALLMÄN BESKRIVNING OCH HISTORIK.....	15
RANSÄTERS KYRKOGÅRDS HISTORIK	17
RANSÄTERS KYRKOGÅRD I DAG.....	24
KVARTER.....	28
INSKRPTIONER OCH TITLAR	33
VEGETATION	34
OMGÄRDNING OCH ENTRÉER	34
ÖVRIGT.....	35
BYGGNADER	37
SAMMANFATTNING AV RANSÄTERS KYRKOGÅRDS KARAKTÄRSDRAG	39
LAGSKYDD	39
ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ I FÖRVALTNING OCH ANVÄNDNING AV RANSÄTERS KYRKOGÅRD.....	40
MYCKET VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR RANSÄTER	42
VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR RANSÄTER.....	76
MUNKFORS KYRKOGÅRD, ALLMÄN BESKRIVNING OCH HISTORIK.....	77
MUNKFORS KYRKOGÅRDS HISTORIK	79
MUNKFORS KYRKOGÅRD I DAG.....	88
KVARTER.....	91
INSKRPTIONER OCH TITLAR	97
VEGETATION	99
OMGÄRDNING OCH ENTRÉER	100
BYGGNADER	102
ÖVRIGT.....	104
SAMMANFATTNING AV MUNKFORS KYRKOGÅRDS KARAKTÄRSDRAG	106
LAGSKYDD	106
ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ I FÖRVALTNING OCH ANVÄNDNING AV MUNKFORS KYRKOGÅRD.....	107
MYCKET VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR MUNKFORS	109
VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR MUNKFORS.....	124

ÖVRE ULLERUDS KYRKOÅRD, ALLMÄN BESKRIVNING OCH HISTORIK	125
ÖVRE ULLERUDS KYRKOÅRDS HISTORIK	127
ÖVRE ULLERUDS KYRKOÅRD I DAG	135
KVARTER.....	138
INSKRPTIONER OCH TITLAR	141
VEGETATION	142
OMGÄRDNING OCH ENTRÉER	142
BYGGNADER	144
ÖVRIGT.....	146
SAMMANFATTNING AV ÖVRE ULLERUDS KYRKOÅRDS KARAKTÄRSDRAG.....	147
LAGSKYDD	147
ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ I FÖRVALTNING OCH ANVÄNDNING AV ÖVRE ULLERUDS KYRKOÅRD	148
MYCKET VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR ÖVRE ULLERUD	150
VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR ÖVRE ULLERUD	168
 NEDRE ULLERUDS KYRKOÅRD, ALLMÄN BESKRIVNING OCH HISTORIK	169
NEDRE ULLERUDS KYRKOÅRDS HISTORIK.....	172
NEDRE ULLERUDS KYRKOÅRD I DAG	184
KVARTER.....	188
INSKRPTIONER OCH TITLAR	193
VEGETATION	195
OMGÄRDNING OCH ENTRÉER	196
BYGGNADER	197
ÖVRIGT.....	199
SAMMANFATTNING AV NEDRE ULLERUDS KYRKOÅRDS KARAKTÄRSDRAG.....	200
LAGSKYDD	201
ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ I FÖRVALTNING OCH ANVÄNDNING AV NEDRE ULLERUDS KYRKOÅRD	201
MYCKET VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR NEDRE ULLERUD	203
VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR NEDRE ULLERUD	233
 FORSHAGA KYRKOÅRD, ALLMÄN BESKRIVNING OCH HISTORIK	234
FORSHAGA KYRKOÅRDS HISTORIK	236
FORSHAGA KYRKOÅRD I DAG	246
KVARTER.....	250
INSKRPTIONER OCH TITLAR	257
VEGETATION	258
OMGÄRDNING, ENTRÉER OCH TRAPPOR	259
BYGGNADER	261
ÖVRIGT.....	263
SAMMANFATTNING AV FORSHAGA KYRKOÅRDS KARAKTÄRSDRAG.....	265
LAGSKYDD	265
ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ I FÖRVALTNING OCH ANVÄNDNING AV FORSHAGA KYRKOÅRD	266
MYCKET VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR FORSHAGA	268
VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR FORSHAGA	279
 VÅRD OCH UNDERHÅLL.....	280
ORDLISTA	282
SYMBOLER	283
KÄLLFÖRTECKNING	285
BILAGA Utdrag ur lagtexter	289

INLEDNING

En kyrkogård kan på många sätt ses som ett lokalt arkiv och en källa till kunskap om människor som levt i en bygd. Deras livsvillkor, samhällets utveckling och olika ideal speglas i allt från begravningsskick till inskriptioner på enskilda gravvårdar. Utifrån detta kan kyrkogårdsbesökaren få en upplevelse som väcker tankar och funderingar. Kyrkogården är med andra ord en ovärderlig kulturmiljö men samtidigt är den en plats som aktivt brukas och förnyas. Hur ska bevarandet och brukandet kunna gå hand i hand? Kyrkogårdarna ska enligt kulturmiljölagen "vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas". Samtidigt ställs kyrkogårdsförvaltarna ofta inför ekonomiska nedskärningar och rationaliseringar. Utan att ha genomfört en kulturhistorisk inventering av kyrkogården kan det vara svårt att fatta beslut om vad som är viktigt att bevara eller vilka förändringar som kan ske utan att kulturmiljön påverkas negativt.¹ Därför har kyrkogårdarna i Forshaga-Munkfors församling inventerats under år 2015-2016. Syftet har varit att ta fram en bevarandeplan där kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar finns angivna. En bevarandeplan kan även utgöra underlag för Länsstyrelsens bedömningar och förhoppningsvis också underlätta för vidare forskning.

I samband med den kulturhistoriska inventeringen utfördes arkiv- och litteraturstudier. Handlingar i Munkfors, Ransäter, Övre Ullerud, Nedre Ullerud samt Forshaga kyrkoarkiv som förvaras vid Värmlandsarkiv har gått igenom. Även Värmlands Museums topografiska arkiv har studerats. Sockenhistoriska böcker har gett information både om kyrkogårdarna och om gravsatta personer. Personer med lokalkännedom, släktforskare, gravrättsinnehavare och anställda vid kyrkogårdsförvaltningen, har varit delaktiga som informanter. Anders Ajaxson, Karlstad, är idégivare till "Berättelser ur våra minnen". Detta är årligen återkommande arrangemang, omväxlande i Munkfors och Ransäter, då minnet av några bortgångna personer tecknas. Föreningen Gamla Bruket i Munkfors har efter varje sådan sammankomst utgivit ett häfte med intressanta texter om personerna, vilket har varit en tacksam källa i föreliggande arbete. En fältinventering har utförts där kyrkogården har fotodokumenterats. Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar har också registrerats i en separat vård- och underhållsplan. Kyrkogårdens vegetation har dokumenterats översiktligt och växtelement som är viktiga för kyrkogårdarnas karaktär har beskrivits. Kyrkogårdarna Forshaga-Munkfors församling har sedan år 2015 trädvårdsplaner framtagna av Broussard Arborist AB. Arbetet har resulterat i att kulturhistoriskt mycket värdefulla respektive värdefulla gravvårdar har pekats ut och att en bevarandeplan tagits fram. Planen har upprättats av antikvarie Carina Libeck i samråd med Forshaga-Munkfors församlings referensgrupp bestående av Lars-Göran Carlsson, Thomas Pfitzinger-Drewes, Urban Wennerström, Ingrid Holmberg, Maria Lindquist, Håkan Sundholm, Torbjörn Thorén, Morgan Thyberg, Birgitta Hyttring-Lundqvist samt Maud Forsberg, Antikvarietjänst. Gruppen har träffats vid ett antal tillfällen under arbetets gång, bland annat för att diskutera urvalet av värdefulla gravvårdar. Bevarandeplanen har författats i enlighet med *Mall för upprättande av bevarandeplan för kyrkogård*, vilken framtagits av Maud Forsberg för Karlstads stift. Bevarandeplanen utgör underlag för vård- och underhållsplanen, vilken ska revideras med intervall om högst tio år, enligt Riksantikvarieämbetets föreskrift KRFS 2012:2 11§.

¹ Myhrberg 2012. Texten är med författarens och samfällighetens tillåtelse hämtad från *Bevarandeplaner för kyrkogårdar i Säffle pastorat*.

FORSHAGA-MUNKFORS FÖRSAMLING

Forshaga-Munkfors församling är belägen norr om Karlstad och sammanfaller med Forshaga respektive Munkfors kommuns gränser. Församlingen ligger i en dalgång som genomkorsas av Klarälven och väg 62. Bygden omkring centralorterna Forshaga och Munkfors har lång industriell tradition. Under 1600-talet skedde en ökning av järnhanteringen i mellersta och västra Värmland. Här fanns tillgång till skog, vattenkraft och goda transportvägar bl.a. via Klarälven. Under 1800-talet tillkom flera järnvägssträckor som effektiviserade transporterna. Bruksverksamheten i Ransäter kom under 1800-talets slut att förflyttas till Munkfors. I Ransäter uppstod istället verksamheter med sågverksdrift, massafabriker och pappersbruk.

I Munkfors domineras näringslivet av Uddeholm Strip Steel AB, som sedan 1800-talets slut tillverkar stål. I Ransäter är turismen betydande med besöksmålen Ransäters hembygdsgård, Geijersgården och Erlandergården. Forshaga kommun, med tätorterna Deje och Forshaga, har under de senaste decennierna förändrats från bruksbygd till småföretagar- och pendlarkommun.² Forshaga-Munkfors församling bildades 2013 genom sammanslagning av församlingarna Munkfors-Ransäter, Forshaga och Ullerud.³ Inom församlingen finns fem kyrkor med tillhörande kyrkogårdar; Munkfors kyrka, Ransäters kyrka, Övre Ulleruds kyrka, Nedre Ulleruds kyrka samt Forshaga kyrka.

Kartan visar församlingens fem kyrkor; Munkfors kyrka, Ransäters kyrka, Övre Ulleruds kyrka, Nedre Ulleruds kyrka och Forshaga kyrka. Karlstads stifts sommarkarta 2010.

² www.ne.se

³ www.ne.se

GÄLLANDE LAGSTIFTNING

Kulturmiljölagens 4 kap behandlar tillståndsfrågor avseende åtgärder och förändringar på kyrkobyggnadens exteriör, interiör, kyrkotomt, begravningsplats och inventarier. Vid frågor rörande förändringar på kyrkogården kontaktas Samhällsbyggnadsenheten, Länsstyrelsen.

Kulturmiljölagens 2 kap innehåller bestämmelser om fornminnen. Tillstånd för förändringar ges i vissa fall och handläggs av Samhällsbyggnadsenheten, Länsstyrelsen.

Begravningslagen behandlar frågor om begravningsverksamhet, begravningsplatser, gravrätt och gravanordningar. Vid frågor rörande detta, kontaktas Kyrkogårdsförvaltningen.

Miljöbalkens 7 kap 5 § ger ett generellt skydd för alléer utanför kyrkogården. Vid frågor om tillstånd för förändringar, restaurering eller återskapande ska kontakt tas med handläggare på Naturvårdsenheten, Länsstyrelsen.

Plan- och bygglagen innehåller bestämmelser om planläggning av mark och vatten. Bygglovsfrågor gällande byggnader, installationer och utvidgning av kyrkogårdar handläggs av Munkfors respektive Forshaga kommun.⁴

⁴ Kapitlet gällande lagstiftning har framtagits av Maud Forsberg, Antikvarietjänst, i samarbete med Annalena Nordström, Länsstyrelsen Värmland.

KYRKOGRÄDAR OCH GRAVVÅRDAR – EN HISTORISK ÖVERSIKT

I alla tider och inom alla kulturer har människor på något sätt tagit hand om sina döda. Enligt kristen tro besegrade Jesus döden och likt honom ska alla troende också uppstå ifrån de döda. De första kristna övertog semiternas gravskick att begrava sina döda på speciellt avsatta platser. Jordbegravning har därefter ända in i modern tid varit det kristna begravningssättet och de döda begravdes i östvästlig riktning för att på uppståndelsens dag kunna möta Kristus ansikte mot ansikte. Redan under medeltiden användes området närmast kyrkan som begravningsplats. Det kringgärdades av en mur för att markera gränsen för den vigda jorden. Muren som till en början var av träbalkar, kallades i äldre tid för bogårdsmur och senare kyrkogårdsmur. Kyrkogården var indelad i kvarter där varje hemman hade sin anvisade plats. Ytan var öppen, gräsbevuxen och betades av kreatur. Gravarna var oregelbundet placerade och gränsen dem emellan omarkerad. Enligt en seglivad föreställning skulle inte norrsidan om kyrkobyggnaden ha använts som begravningsplats under medeltiden då man trodde att onda makter vistades i norr. Andra forskningsrön visar dock att kvinnorna under tidig medeltid i många fall begravdes på kyrkans norrsida, Mariasidan, medan männen oftast begravdes på sydsidan. Senare förvisades självspillingar, dvs de som tagit sitt eget liv, och avrättade personer till den norra delen av kyrkogården. De mest eftertraktade gravplatserna låg närmast koret och söder om kyrkan, helst direkt intill kyrkväggen. På så sätt delades kyrkogården in i områden som skilde de besuttna från de egendomslösa.

Under senmedeltiden kunde personer ur de högre samhällsskikten också få sina gravplatser inne i kyrkorna. Kyrkorummen blev härigenom hälsovådliga att vistas i men först med 1783, 1805 och 1815 års kungliga förordningar fick de hygieniska aspekterna genomslag och begravningsskicket förbjöds. För att komma tillrätta med de äldre överfulla och ohälsosamma kyrkogårdarna beslutade riksdagen år 1815 att begravningsplatserna av hygieniska skäl skulle anläggas på avstånd från kyrka och bebyggelse. Härigenom uppstod den separering mellan kyrkogård och griftegård som särskilt präglar större samhällen och städer. Kungl. Majt anbefallde också att begravningsplatserna skulle inhägnas och planteras med buskar, träd och häckar. Dessa ansågs inte bara ha en estetisk funktion utan att det också renade luften. Nya planritningar på kyrkogårdar skulle vidare godkännas av Överintendentämbetet. Kyrkogårdsidealet kom till en början att präglas av symmetriska grusgångssystem likt stadsplaneringens rutnätsplan, regelbundna kvarter, markerade gravplatser med stensocklar eller påkostade gjutjärnsstaket, alléer och tuktade planteringar. Under 1800-talets senare del kom den engelska fria och naturliga parkstilen att påverka utformningen av många kyrkogårdar med mjukt formade kvarter och slingrade gångar.

Under medeltiden var träkors den vanligaste markeringen på gravarna. Tidigt började dock de mer välbeställda att förse sina gravar med liggande hällar, däribland så kallade liljestenar, och ibland resta stenar eller sarkofager. Under 1600-talet ersattes de liggande hällarna av resta stenar vilket gav kyrkogårdarna en helt ny karaktär. Samtidigt blev gjutna järnkors allt vanligare. I Värmlands och Dalslands bruksbygder fick flerarmade smideskors med rik utformning stort genomslag. Under 1800-talets andra hälft började större stenhuggerier att i tryckta kataloger lansera höga iögonfallande granitstenar som på beställarnas

önskemål kunde försees med ornament och förgylld text som förutom den dödes namn och levnadsdatum också angav yrke och gårdsnamn eller hemort. Den stora allmänheten fortsatte dock att använda enkla träkors eller mer anspråkslösa stenar.

Under funktionalismen på 1930-talet förändrades idealet mot mer enhetliga och lättskötta kyrkogårdar med anspråkslöst utformade granitstenar stående i raka rader på obrutna häckinramade gräsytor. Förändringen mot enkelhet och likformighet speglade samhällsförändringen i stort som präglades av ett större jämställdhetsideal. Stränga bestämmelser om mått och utformning samt massproduktion av stenar medförde under kommande årtionden att gravvårdarnas äldre variationsrikedom försvann. Från 1990 ges utformning och storlek av gravvårdarna åter större frihet. Under senare tid har antalet urngravar ökat. Många väljer också att få askan anonymt nedgrävd i minneslundar. Dessa nya begravningsskick kan höra samman både med att antalet krematorier har ökat men också med ett förändrat synsätt på döden.⁵

En ny begravningsform som allt mer efterfrågas är askgravplatsen och askgravlund. De svarar mot ett behov av ett icke-anonymt gravskick, där det finns en plats att gå till men utan krav på att behöva sköta om graven.⁶ En askgravplats upplåts med gravrätt för ett visst antal askor, men med starka restriktioner vad gäller gravvårdens form. Vanligen ges gravvårdarna en enhetlig utformning i en gemensamt skött plantering. Smyckning får då endast ske med snittblommor och ljus. En askgravlund är en mindre anonymiserad form av minneslund, där anhöriga får närvara vid gravsättningen. Upplåtelse av gravrätt görs inte. Det finns dock möjlighet att sätta ut ett namn vid en gemensam smyckningsplats.⁷

⁵ Nordström 1999. Kapitlet har med författarens tillstånd hämtats från skriften *Kyrkan mitt i byn*.

⁶ Petersson 2006.

⁷ Sandell 2012.

GRAVVÅRDSUTVECKLING I FORSHAGA-MUNKFORS FÖRSAMLING

1600-1850

Församlingens äldsta gravvård är ett smideskors på Nedre Ulleruds kyrkogård som bär årtalet 1625. Från 1700-talet och tidigt 1800-tal finns ett antal bevarade smideskors. På Ransäters kyrkogård, liksom på Övre och Nedre Ulleruds kyrkogårdar, står korsen uppställda i ett s.k. Lapidarium - en plats där äldre gravvårdar ställs efter att graven igenlagts. Den äldsta bevarade gravvården av sten, är en kalkstensvård På Övre Ulleruds kyrkogård, rest över hofkamreraren Jonas Engholm år 1790. Här kan även en skifferhäll på Ransäters kyrkogård nämnas. Den är rest över Erik Gustaf Geijers föräldrar; Bengt Gustaf Geijer, död 1814, och hans maka Ulrika Magdalena Geisler, död 1823. Från 1800-talets första hälft finns ett fåtal stående gravvårdar av skiffer och kalksten.

1850-1900

Under 1800-talets andra hälft introduceras industriell tillverkning. Gjutjärn och granit blir då vanliga material. I församlingen förekommer tidstypiska stenar i nygotisk, naturromantisk och klassicerande stil. Gravvårdar med blandade material förekommer, t.ex. granitstenar med en infälld textplatta av marmor. Omkring sekelskiftet 1900 är höga och grovt huggna s.k. bauta-stenar vanliga. I många fall är stenramar och skiljehäckar bortplockade, men i Övre Ullerud finns den äldre karaktären bevarad med ett stort antal bevarade grusgravar. Ett fåtal bevarade järnstaket finns i dag på kyrkogårdarna.

1900-1930

Vid 1900-talets början är obeliskliknande stenar i diabas populära. Diabasstenarna har ofta polerade ytor och schablondekor. Tidstypiska under perioden är korsformade gravvårdar på sockel. Vid s.k. allmänområden återfinns mindre stenar, små hällar, enkla järn- och träkors. En unik variant av gravvård är de betonggjutna gravstenarna med marmorkross, som återfinns i något skiftande form och storlek på flera av kyrkogårdarna. 1920-talets familjegravvårdar är i regel enkla medelhöga smala stenar.

1930-1960

Från 1930-talet introduceras låga och breda familjegravstenar, som ibland upptar hela gravplatsen. I enlighet med modernismen och funktionalismen blir form och dekor allt stramare och alltmer stiliserad. Gravvårdarna blir också allt mer likartade. Många av 1940- och 1950-talets gravvårdar är låga och breda familjegravstenar. På ett kyrkogårdsområde från 1940-talet i Forshaga förekommer även många stora rektangulära hällar. Röd granit och diabas är vanliga stensorter. Tempelformer är populära och dekoren är symmetrisk. Infällda bronsreliefer förekommer också.

1960-2010

Från 1960-talet blir polerad röd granit vanligt. Vid urngravar finns liggande rektangulära hällar. Under 1970- och 1980-talet är låga, breda stenar vanligt. Dekoren är ofta asymmetrisk med naturmotiv som sädesax, skogsträd och fåglar. 1990- och 2000-talets stenar karaktäriseras av allt mer individualisering. Friare former bland gravvårdarna godkänns och symboler och motiv som uttrycker den gravsattes intressen blir vanligare. Hjärtformen är ofta använd både som symbol och som gravstensform. Liggande naturstenar och polerade granitstenar blir allt vanligare i nyare tid. Fotografier förekommer också i flera fall när det är unga personer som begravts.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Det kulturhistoriska värdet är inte statiskt och vad som anses vara kulturhistoriskt värdefullt varierar med tiden. Det som i sin samtid anses vara fult eller ointressant kan senare upphöjas till kulturarv. Kulturhistoriskt värde består av flera samverkande delvärden, vilka finns beskrivna i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck, och som kortfattat beskrivs nedan.

Kyrkogårdar och gravvårdar kan ge information om samhällets historia, både på lokal, regional och nationell nivå. De har då ett **samhällshistoriskt** och/eller ett **lokalhistoriskt värde**. Till exempel kan inskriptioner på gravvårdar berätta om vilka näringar som varit vanligt förekommande under olika tider, om specifika händelser eller om byar och gårdar som inte längre finns kvar. **Socialhistoriskt värde** gränsar ofta till samhällshistoriskt värde, men med fokus på människan i samhället. På kyrkogårdar speglas det sociala livet tydligt, då människor tidigare ofta begravdes på olika delar av kyrkogården beroende på klass och ekonomiska möjligheter att köpa en gravplats. Genom inskriptioner kan också män, kvinnor och barns status i samhället under olika perioder avläsas. **Personhistoriskt värde** kan tillskrivas gravvårdar över kända och intressanta personer.

Miljöskapande värde kan tillskrivas gravvårdar som i sig inte har ett högt kulturhistoriskt värde, men som genom sin placering eller som del i en grupp är viktiga för helhetsmiljön på kyrkogården. Även vegetation, murar, byggnader och andra inslag på en kyrkogård kan ha miljöskapande värde. Gravvårdar som är konstnärligt gestaltade kan tillskrivas **konstnärligt värde**.

Inskriptioner berättar mycket om bygden och människorna som levt där, liksom om samhällets utveckling i stort. Vad som står skrivet på en gravvård är ofta typiskt för den tid då den tillkom. På gravvårdar från 1600-1800-talet och genom nästan hela 1900-talet finns många antika och kristna **symboler**. Idag har dessa symboler till stor del ersatts av dekorer och symboler med konstnärligt värde eller personliga förtecken.

I övrigt bör gravvårdar som är **tillkomna före mitten av 1800-talet** bevaras, eftersom de är hantverksprodukter från tiden före den industriella serietillverkningen av gravvårdar, och eftersom få såpass gamla gravvårdar finns bevarade. Även gravvårdar tillkomna från mitten av 1800-talet till 1930-talet kan vara hantverksprodukter väl värda att bevara.

Gravvårdar kan vara bevarandevärda på grund av materialet som de är utförda i. Alla gravvårdar och gravanordningar i **gjutjärn** bör bevaras, eftersom de berättar om en unik konstruktionsperiod och många gjutjärnsdetaljer redan har försvunnit. Likaså bör gravvårdar och gravanordningar i **smidesjärn** bevaras. **Träkors** var länge vanligt förekommande på gravar. Få av dessa finns kvar på kyrkogårdarna på grund av materialets förgänglighet. Gravvårdar i **lokala material** eller hantverk bör bevaras.

Tidstypiska gravvårdar kan även pekas ut som kulturhistoriskt värdefulla. Syftet är då att visa på variationen i stil under olika tider. Dessa gravvårdar visar också tydligt på olika tidsskikt på kyrkogården. På en utvidgning från 1940-talet kan det vara viktigt att bevara gravvårdar från den perioden, medan det i ett kvarter med många gravvårdar från förra sekelskiftet är viktigt att bevara just dessa.⁸

⁸ Myhrberg 2012. Texten är med författarens och samfällighetens tillåtelse hämtad från *Bevarandeplaner för kyrkogårdar i Säffle pastorat*.

URVAL AV GRAVVÅRDAR

Urvalet av gravvårdar som ska bevaras har baserats på ovan nämnda kulturhistoriska värden, riktlinjer i Centrala Gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistoriskt inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* och diskussioner i referensgruppen. De kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna delas in i kategorierna "mycket värdefull" och "värdefull", enligt Centrala Gravvårdskommitténs handbok.

De gravvårdar som klassas som **mycket värdefulla** ska bevaras när gravrätten återlämnas. De ska inte återanvändas och så långt som möjligt bevaras på ursprunglig plats. Viktigt att beakta är att det endast är gravplatser som tillfallit huvudmannen som definitivt kan bedömas som kulturhistoriskt värdefulla. De gravplatser som har en gravrättsinnehavare kan endast bli preliminärt bedömda och först när dessa återlämnats till huvudmannen kan de få en definitiv bedömning.⁹ Efter ett sådant förfarande kan de upptas på en särskild förteckning över kulturhistoriskt mycket värdefulla gravplatser/gravanordningar.

De **värdefulla** gravvårdarna bör bevaras. Förändringar av värdefulla gravvårdar och återupplåtelse av gravplatsen kan ske, så länge det kulturhistoriska värdet inte minskar. Många av de värdefulla gravvårdarna ingår i ett sammanhang som ger dem miljöskapande värde och gör dem viktiga för kyrkogårdens eller ett kvarters karaktär. När det gäller gravplatser som är klassificerade som värdefulla, är det först när den blir återlämnad till huvudmannen som en definitiv bedömning görs om lämpligt sätt för återanvändning. Alternativt bedöms den då ha större bevarandevärde och klassificeras som mycket värdefull.

Gravvårdar där flera urvalskriterier samverkar har valts framför andra i de fall valmöjlighet medgetts. På senare anlagda kyrkogårdsområden är det svårare att bedöma vad som är tidstypiskt och kulturhistoriskt intressant. Dock har det funnits en önskan om att uppmärksamma olika decenniers gravvårdar, för att inte riskera att de går förlorade när gravrätter återlämnas. Därför bör nuvarande urval prövas på nytt i framtiden. Till exempel har nytillverkade smideskors av modell "Ekshäradskors" inte värderats vid någon av kyrkogårdarna.

I urvalsarbetet har det funnits en strävan efter att spegla olika sociala gruppers gravvårdar, exempelvis genom att också välja ut grupper av vårdar i anslutning till de f.d. allmänområdena. Därför återfinns enkla såväl som påkostade gravvårdar inom urvalsgrupperna. På äldre familjegravvårdar är det vanligt att endast mannens namn uppges. Det är i regel också männen som får en framträdande roll genom sina titlar. Ett genusperspektiv har därför applicerats, exempelvis genom att tillskriva värde till vårdar med inskriptioner som Änkan, Hustrun eller Vår kära mor. Att kunna avläsa skillnader mellan inskriptioner är av samhälls- och socialhistoriskt värde.

⁹ Formulering är hämtad ur Sandell, A, *Handbok för begravningsverksamheten* 2013, sid 169.

ÅTERANVÄNDNING AV VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

När en gravanordning som klassats som värdefull är/blir återlämnad kan gravvården/gravplatsen återanvändas, exempelvis genom att man slipar ned inskriptioner och gör nya. Dekor bör dock sparas. I de fall där inskriptionen bedöms vara av kulturhistoriskt intresse bör återupplåtelse ske utifrån vad som bedöms lämpligt i varje enskilt fall. En möjlighet är att man vänder på gravvården och gör en ny inskription. På så vis bevaras inskriptionen för eftervärlden. Återanvända gravvårdar bör förses med recyclingsymbol för att redovisa förändringen och för att uppmärksamma eventuell inskription på baksidan. I vissa fall kan originalstenen lämnas orörd och en ny liggande sten tillföras.

I undantagsfall kan en mycket stor gravplats (ej ramgrav) tillföras nya stående gravvårdar. De måste då placeras med rimligt avstånd till den kvarstående äldre stenen. Nyttillkomna gravvårdar ska underordna sig omgivande gravvårdar och anpassas vad gäller storlek, form och material. I de fall då det är uppenbart att en återlämnad sten inte är originalstenen, vid exempelvis en ramgrav, kan den återlämnade stenen tas bort. Den nya stenen anpassas efter omgivande gravvårdar.

För att bevara kyrkogårdens karaktär kan gravplatser med äldre gravanordningar återanvändas. Bildexemplet ovan visar en grusgrav med en 1940-talsvård. Man har vänt på stenen och gjort ny inskription med tidstypisk dekor. Den äldre inskriptionen finns bevarad på stenens baksida.